

Klesténitz Tibor

„A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KSV-lapok, az Esti Újság és Gömbös Gyula utódlásának kérdése*

A címben idézett információt¹ az Esti Újság című kormánylap tette közzé 1936. október 4-én, tehát mindössze két nappal azelőtt, hogy bekövetkezett a németországi gyógykezelésen tartózkodó Gömbös Gyula halála. A tanulmány azt mutatja be, hogy ez a furcsa híradás miként illeszkedik a kormányajtó és a Központi Sajtóvállalat (KSV) közötti konkurenciaharc történetébe.

A két világháború közötti évtizedekben világszerte megfigyelhető a korábbi korszak meghatározó folyamatának, vagyis az információs monopóliumok lassú leépülésének a megszakadása – az önkényuralmi rendszerekben és a fejlett demokráciákban egyaránt (Z. Karvalics, 2004). Gömbös Gyula miniszterelnökként szintén arra tett kísérletet, hogy saját sajtóbirodalmat építsen ki, monopolizálva ezzel a magyarországi híráramlást. Törekvései természetesen komoly ellenállást váltottak ki a sajtópiac ellenérdekelte szereplőinek részéről, a konkurenciaharc pedig a hírelállítás terén is éreztette hatását. Az esettanulmány ennek a küzdelemnek az egyik epizódját tárja fel.

A történet két főszereplője az 1932 után kiépített kormánypárti sajtóbirodalom egyik orgánuma, valamint az 1919 óta működő katolikus lapkiadó, a Központi Sajtóvállalat (KSV). A Zichy János gróf² által irányított vállalat – a kortársak által gyakran csak keresztény pártnak hívott – Keresztény Gazdasági Szociális Párt, illetve a Habsburg-ház magyarországi uralmának helyreállítására törekvő legitimista politikusok befolyása alatt állt. Ezek a csoportok 1932-ben bizalmatlansággal fogadták Gömbös Gyula miniszterelnöki kinevezését (aki főszerepet játszott IV. Károly király második trónfoglalási kísérletének megakadályozásában 1921-ben), és az is ellenkezésre sarkallta őket, hogy Gömbös modern, országosan szervezett tömegpártot kívánt létrehozni politikájának támogatására. 1933 júniusában Zichy János a keresztény párt elnökeként bejelentette, hogy a királykérdés eltérő megítélése miatt pártja ellenzékbe megy (Gergely, 1993). A KSV azonban ennek ellenére sokáig csak nagyon visszafogottan érvényesítette orgánumaiban – a Nemzeti Újságban és a százezres példányszámban megjelenő déli lapjában, az Új Nemzedékben³ – az ellenzékiiséget, hiszen ingatag anyagi helyzete miatt igencsak rászorult a kormány támogatására (Klesténitz, 2013: 281).

Gömbös Gyula miniszterelnökként a sajtó kezelésében is újításokra törekedett (Sipos, 2011), sőt kifejezetten a magyar nacionalista sajtó megteremtését tartotta küldetésének.⁴ Már legelső rádiónyilatkozatában kifejtette: egyetlen kormány sem lehet eredményes, „ha közte és a közvélemény között nincsen meg az állandó, szilárd és kölcsönös bizalmon alapuló lelki kapcsolat”. Ezért megbízta a miniszterelnöki sajtóosztályt vezető Antal Istvánt,⁵ hogy kezdje meg az új típusú kormánylapok indításának előkészítését (Gergely, 2004). Így jelenhetett meg 1933 februárjában

* A tanulmány az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportjának támogatásával készült.

1 A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota. *Esti Újság*, 1936. október 4.

2 Zichy János, gróf (1868–1944): nagybirtokos, legitimista politikus, számos katolikus társadalmi egyesület elnöke, 1926-tól a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt elnöke.

3 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. D/c/3247-1934. Czapik Gyula jelentése a KSV-ről 1934. szeptember 10.

4 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-116532. A Budapesti Népegészség vádirata Antal István ellen 1945. 99. Lásd még Antal (2004).

5 Antal István (1896–1974): jogász, politikus. 1932-től a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője, 1935–1936 között igazságügyi államtitkár. 1944-ben tagja lesz a Sztójay-kormánynak, a népbíróság halálra ítéli, ám ezt életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatják. 1960-ban amnesztiával szabadul.

Hubay Kálmán⁶ szerkesztésében a Függetlenség. A lap alaptökéjét Budapest főváros sajtóalapjából teremtették elő. Antal István elsősorban tömegorgánumnak szánta, amely direkt propaganda helyett tendenciózus híradásokkal szolgálja a kormányfő érdekeit (Antal, 2004). A lapot kezdetben negyvenezer példányban nyomtatták ki, de 1934 nyarára elérte a százezres forgalmat. Ennek egyik titka az alacsony ár volt, hiszen hétköznap négy fillérbe, hétvégén tíz fillérbe került, amivel az egyik legolcsóbb napilapnak számított. Ez természetesen csak komoly anyagi áldozatok árán volt fenntartható.⁷ A következő kormánylap, a maga tíz filléres árával szintén olcsónak számító Új Magyarország 1934 augusztusában indult meg (Gergely, 2004).

A katolikus véleményformálók közül sokan figyelték ellenérzésekkel a fejleményeket. Mikes János megyéspüspök⁸ például felsőházi beszédében ítélte el az új kormánylapokat, mert azok alacsony árakkal megnehezítették konkurenseik helyzetét.⁹ A Bangha Béla jezsuita páter¹⁰ nevéhez köthető Sajtószemle publicistája még élesebben fogalmazott, és – összhangban a liberálisok által használt terminológiával (Gergely, 2001) – azzal vádolta a kormányt, hogy a „dömpinglapokat” agresszív piacszerzési céllal árulják olyan olcsón.¹¹

A politikai ellentétek és a dömpingsajtó megteremtése tehát megelőlegezték a két fél közötti konfliktusokat, amelyek azonban csak 1935-től jelentkeztek ténylegesen. Az ekkor megtartott parlamenti választásokat követően, amelyeken a keresztény párt komoly visszaesést szenvedett el, a kormány intenzív kampányba kezdett a Nemzeti Egység Pártja (NEP) országos szervezetének kibővítésére. Ehhez kapcsolódva a Miniszterelnökségen azt tervezték, hogy négyfilléres déli lapot indítanak, ami komoly konkurenciát jelentett volna az Új Nemzedéknek.¹² A KSV ráadásul 1935 nyarán súlyos anyagi válságon ment keresztül, olyannyira, hogy még nyomdászamláját sem tudta kifizetni. Ezt végül Antal István tette meg a Miniszterelnökség sajtóalapjából. A szívesség fejében viszont – természetesen – azonnal előállt kívánságaival: azt akarta elérni, hogy a jelentős példányszámmal büszkélkedő Új Nemzedék szakadjon ki a vállalatból, és egy új részvénytársaság adja ki, amely 51 százalékban a kormány, 49 százalékban pedig a KSV birtokában áll.¹³ Antal garantálta volna, hogy az Új Nemzedék továbbra is katolikus marad, de elvárta, hogy ezután politikailag a kormányt szolgálja. A Nemzeti Újságot a KSV tulajdonában hagyta volna, de kikötötte, hogy ennek is kormánytámogató orgánumnak kell tevékenykednie.¹⁴ A javaslatról kezdett egyeztetések híre komoly feszültségeket váltott ki a legitimisták köreiből, akik úgy vélték, a kormány az Új Nemzedék megszerzésével meg akarja akadályozni, hogy az a legitimista propaganda eszköze legyen. Egyesek szerint Antal István összehangolt akciót kezdett a legitimisták háttérbe szorítására a sajtóban.¹⁵

Az Új Nemzedék átvételének terve azonban végül megghiúsult, a KSV vezetői pedig 1935 végén – ismeretlen forrásból – jelentős összegű kölcsönt szereztek,¹⁶ ami lehetővé tette a számukra, hogy lapjaikat függetlenítsék a kormány befolyása alól. Az anyagi háttér rendezése szerencsésen egybeesett a politikai változásokkal, amelyek szintén növelték a vállalat mozgásterét. 1935 végén a kormánypárt konzervatív politikusai ugyanis elérkezettnek látták az időt, hogy megállítsák a NEP további terjeszkedését (Ormos, 2000). Mindez látványos következményekkel járt a vállalat politikai irányvonalában: a KSV orgánumainak vezércikkeit január 1-jét követően a politikai problémák nyílt, ellenzéki szellemű tárgyalása jellemezte. A vállalat egyik publicistája például fellépett a járási pártszervek

6 Hubay Kálmán (1902–1946): miskolci származású újságíró, 1933-tól a Függetlenség szerkesztője. 1938-ban a hungaristákhoz csatlakozik, 1944-ben a nyilas puccs után miniszter lesz. Háborús bűnösnek halálra ítélik és kivégzik.

7 ÁBTL V-116532. Jegyzőkönyv Antal István kihallgatásáról 1946. január 13. 49. Antal emlékirataiban havi huszonezzer pengős dotációról írt, amelyet azonban idővel, a Függetlenség példányszámának emelkedésével párhuzamosan csökkentettek (Antal, 2004).

8 Mikes János, gróf (1876–1945): 1912 és 1935 között szombathelyi püspök, majd lemondása után címzetes érsek, a hazai legitimizmus egyik vezéralakja.

9 A magyar sajtó nehézségei. *Nemzeti Újság*, 1934. június 15.

10 Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, hitszónok, politikus, író, több folyóirat (Mária Kongregáció, Magyar Kultúra) szerkesztője, a katolikus sajtómozgalom egyik meghatározó alakja.

11 Állásfoglalás a sajtódömping kérdésében. *Sajtószemle*, 1934. 3. sz. 3. Antal István egyébként azt állította emlékirataiban, hogy a KSV lapjai – miután a Magyar Újságírók Egyesülete 1934. április 22-én elítélte a dömpingsajtót – a Függetlenség pártjára álltak (Antal, 2004). A vállalat lapjaiban azonban nem találni nyomát ennek az állítólagos támogatásnak – a KSV szerkesztőiségei valójában inkább a tárgyyszerű tájékoztatásra szorítottak ebben a kérdésben. Lásd például *Nemzeti Újság*, 1934. május 2.; 1934. május 3.

12 EPL Cat. 56/123-1937. Marsovszky Ivor a primásnak, 1935. augusztus 3.

13 Amikor egy évvel korábban az Új Magyarorságot létrehozták, Gömbös szintén kikötötte, hogy a miniszterelnökség sajtóosztályáé legyen a tulajdonjog 51 százaléka (Antal, 2004).

14 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahos Jánosnak, 1935. augusztus 17.

15 EPL Cat. 56/123-1937. Körlevél a magyar legitimizmus Vezéreihez, „Egy aggódo legitimista” aláírással. Dátum nélkül.

16 EPL Cat. 56/123-1937. Czapik Gyula Drahos Jánosnak, 1935. december 19.

felállításának terve ellen, mert úgy látta, hogy ez az intézmény a kíméletlen centralizmus előretolt bástyája lenne, amelyet idegen szellemű drillel, parancsszóval akarnak az országra erőltetni.¹⁷A Nemzeti Újság szerzője a fő ellenséget a NEP új képviselőiben vélte megtalálni,¹⁸ akiről úgy vélte, hogy csak a hatalom árnyékában tudnak szervezkedni, a tömegek pedig kényszerből támogatják őket, noha „az erőszakoskodás, a felforgatás, az értékek lábbal tiprása sohasem volt a jobboldali politika célja és módszere”.¹⁹

Az Esti Újság megjelenése – a konkurenciaharc kezdete

1936 nyarán a KSV lapjainak politikai állásfoglalását három tényező befolyásolta: a legitimisták aktivizálódása, az új kormányzati dömpinglap kiadása és Gömbös Gyula súlyos betegsége. Utóbbi már májusban közismertnek számított a fővárosban (Gergely, 2004), olyannyira, hogy a beavatottak körében az utód keresése is napirenden volt (Ormos, 2000). Az ingatag helyzetben a kormánypárt „centruma” és szélsőségei külön szervezkedésbe kezdtek (Gratz, 2000). Ennek következtében megszorodtak a botrányos kiszivárogtatások. A KSV lapjai nagy terjedelemben adtak hírt ezekről az esetekről: a Nemzeti Újság például részletesen beszámolt a NEP bizalmas dossziéit kezelő munkatársáról, aki nyilvánosságra hozta, hogy a központban milyen nyilvántartást vezetnek a párt tagjairól és a köztisztviselőről. Ebben még azt is rögzítették, hogy kivel barátkoznak, mennyit isznak, kinek udvarolnak, milyen lapot olvasnak az érintettek.²⁰ Az Új Nemzedék az ügyre egy karikatúrával reagált, amely egy kihalt utcán sétálgató és olvasó férfit ábrázolt, akit titokban egy detektív figyel. A szöveg: „Megvan a bűntény, mint sejtettem, ellenzéki lapot olvas...”²¹

A legitimista politika 1936-ban új erőre kapott. A királypártiak már az előző évben megkezdték a Habsburg-restauráció melletti kampányukat (Gergely, 2004), 1936 elején pedig Ottó főherceg arra kérte hazai támogatóit, hogy belső ellentéteiket elsimítva folytassanak intenzívebb restaurációs propagandát (Kardos, 1998). A Gömbössel szembeni ellenzékiesség és a királypártiság gyakran összefonódott a legitimisták közéleti megnyilvánulásaiban – és így a KSV-lapok hasábjain is. 1936 júliusában például terjedelmes beszámolót közöltek egy politikai gyűlésről, ahol a szónok az ellenzék egységes tiltakozásának tulajdonította, hogy a népet nem sikerült a külföldi mintájú diktatúra előtti meghajlásra kényszeríteni. Úgy vélte, hogy Magyarországot elsősorban a náciizmus és a „bolsevista köntösben jelentkező pánszlávizmus” veszélyezteti, amellyel szemben a törvényes magyar királyság helyreállítása a legjobb védelem.²²

A harmadik fontos tényező a kormányzat újabb dömpinglapjának megjelenése volt.²³ Miután – mint korábban láthattuk – az Új Nemzedék átvételéhez fűződő tervek nem valósultak meg, hozzá kellett látni az új lap előkészítéséhez,²⁴ amely végül Esti Újság néven jelent meg 1936. július 28-án, Habay Kálmán irányításával. A programadó vezércikk alig leplezett antiszemita közhelyekkel határozta meg az orgánum célját: arról írt, hogy az utcán a rikkancsok révén csak egy bizonyos csoport hangja hallható, amelynek tagjai „idegenek”, és „hatalmas érdekeltségekhez” tapadnak. Az Esti Újság az „idegenekkel” szemben kívánt az „új Magyarország” képviselőjeként fellépni. A magyarság a lap interpretációja szerint a parlamenti választások során megtalálta a megújulás útját, azóta pedig „megszállta a hídfőket”, meghódította a szellemi irányítás bástyáit, és úr akar lenni az élet minden területén. A lapot olcsón, példányonként hat fillérért árusították.²⁵

17 Szabad önkormányzatokat. *Nemzeti Újság*, 1936. január 5.

18 Ezt jól érzékelteti például, hogy a lap elemzést közölt a kormánypárt kártékonyak tartott tagjairól. Akik ülnek mögötte. *Nemzeti Újság*, 1936. február 16.

19 Fejet a fiatalságnak. *Nemzeti Újság*, 1936. január 24.

20 *Nemzeti Újság*, 1936. július 5.

21 A mellékutca titka. *Új Nemzedék*, 1936. július 8.

22 „Ha nem rendezik a Dunavölgyét, Ausztria és Magyarország hadszíntérére lesz!” Gróf Sigray Antal beszéde az osztrák és magyar restaurációról. *Új Nemzedék*, 1936. július 7.

23 Ez egyébként a miniszterelnök egyik szívügyének számított: amikor május végén Antal István meglátogatta a balatonfüredi szanatóriumban, Gömbös hosszasan kérdezgette az Esti Újság előkészítéséről (Gergely, 2004).

24 Antal megemlíti emlékirataiban, hogy a lap létrejöttét hosszas tervezés előzte meg, azonban nem szól a KSV-vel folytatott tárgyalásokról (Antal, 2004).

25 Lükttet az élet. *Esti Újság*, 1936. július 28.

A konkurencia megjelenésére a KSV lapjai azonnal erőteljes ellenkampány indításával reagáltak, meglehetősen nyílt utalásokat téve a politikai háttérre.²⁶ Zichy János gróf egy interjújában a dömpinglap elindítását méltánytalan lépésnek nevezte, arra hivatkozva, hogy a kormányfő betegségének idejére az ellenzék önkéntes „fegyverszünetet” vállalt. Ezt azonban a kormányoldal (vagy annak egy része) nem értékelte, sőt a dömpinglap megindításával maga kezdett újabb offenzívába.²⁷

Az ellenkampányban az Új Nemzedék egyik szerzője azzal vádolta az Esti Újságot, hogy kizárólag propagandaeszközként működik: a hatalom birtokosai csupán azért hozták létre, mert fel kellett ismerniük, hogy a NEP politikájának nincsen talaja a „magyar lélekben”. Az Új Nemzedék hangsúlyozottan a jobboldalról emelt szót az új sajtótermék ellen, amely „a NEP-szervezkedés sajnálatosan közismert módszereit újságpapírosra váltva éket ver magyar és magyar közé”. A cikk szerint a KSV-nek nincsen kétsége afelől, hogy a terjedelmes és olcsó déli lapot az Új Nemzedék pozícióinak gyengítésére hozták létre.²⁸ A Nemzeti Újság kommentárja szerint az Esti Újság elindítása – ami áttételes módon tulajdonképpen az Új Nemzedék közéleti befolyásának elismerését jelenti – a konkurenciaharc megindítása miatt éles ellentétben áll a kormány hivatalos, katolikuspárti állásfoglalásaival. Nem mellékesen az Esti Újság példátlan dömpingáron kel el, közpénzekből, ami „alig összeegyezettethető” a *fair play* szellemével.²⁹

A KSV szerkesztőségeiben árgus szemekkel figyelték a konkurens lapot, hogy azonnal lecsapjanak a támadható szakmai hibákra. Az alkalomra nem is kellett sokáig várniuk. Az Esti Újság első száma ugyanis hírt adott arról, hogy a Balatonon felborult egy vitorlás, és a balesetben öt osztrák állampolgár életét veszítette. A hírt állítólag sok osztrák orgánus is átvette. Az Új Nemzedék munkatársa erre körbetelefonálta a hatóságokat, és gyorsan kiderítette, hogy a hír kacsa, az MTI pedig szintén megcáfolta a jelentést. Az Új Nemzedék csípős kommentárja szerint tehát a konkurens lap tevékenysége „sikeres balatoni ellenpropagandával, a remekül megszervezett balatoni mentőszolgálat rossz hírbe hozásával” kezdődött. A dömpinglap első száma emellett egy gyógyszercsere miatt bekövetkezett kórházi halálesetről is beszámolt, ám ez a hír is hamisnak bizonyult. Az Új Nemzedék ezek után joggal figyelmeztette konkurensát, hogy „éppen a keresztény újságírás nem mehet odáig semmiféle rejtett politikai cél kedvéért és neki ellenszenves intézménnyel szemben sem, hogy valótlanúságot írjon a propaganda kedvéért” (kiemelés az eredetiben).³⁰

A KSV-lapok hangvételt később is a maró gúny jellemezte. A Nemzeti Újság munkatársa szeptember elején az Esti Újság postai úton terjesztett reklámcéduláját kritizálta, amely szerint terjesztőit a nagytőke megbízásából „terrorizálták”, ezért az árusok nem árulták, sőt eldugták a lapot. A kommentár szerint a kormánylap munkatársai a kitalált terror meséjével akarták leplezni, hogy a dömpingsajtó az alacsony ár ellenére sem kell a közönségnek.³¹ Az ellenkampány ráadásul tekintélyes támogatót is fel tudott vonultatni a kormányzó testvérének, Horthy Istvánnak³² a személyében, aki interjút adott az Új Nemzedéknek. Szavai szerint az Esti Újság csak az állam pénzének pocskékolására jó. A tábornok – aki nem kedvelte Gömböst, mivel attól tartott, hogy testvérének helyére pályázik – ezután kijelentette: „Szerintem azonban már ez sem segít sokat, és egyszer ennek a rendszernek is vége lesz és egy más politikai éra váltja fel a jelenlegi kormányzatot” (kiemelés az eredetiben).³³

Az Esti Újság és a mögötte álló kormányzati tényezők azonnal válaszoltak a kihívásra. Az ellencsapás fő érvét az jelentette, hogy a KSV és a katolikus politikusok az alkotmányvédelem jelszavával összefogtak az ellenzékkel, ezzel mintegy „elárulva” a keresztény politika zászlaját. Ezt a felfogást jól szemlélteti a dömpinglap egyik karikatúrája,

26 Antal emlékirataiban beszámol róla, hogy az Esti Újság megjelenését az ellenzéki sajtó nagy ellenszenvvel fogadta, de csak az ekkor Bethlen István fia, Bethlen András által vezetett 8 Órai Újság reakcióit elemzi részletesebben (Antal, 2004).

27 A gróf nyilatkozata szerint: „Különös játék folyik ekörül az új sajtótermék körül. Vagy benne van a dologban a miniszterelnök úr keze, és ebben az esetben ki kell jelentenem, hogy ez velünk szemben méltánytalan, vagy nincsen benne, akkor pedig egyszerűen érthetetlen. Ez az én mentalitásomba egyáltalán nem fér bele. Ez utóbbi esetben egy belső bomlás jelének kellene ezt tekinteni.” A világeszmék nagy összecsapásáról, a magyar belpolitika tévútjairól, a kormánypárt egy részének különös játékáról, az alkotmány és a totalitás kérdéseiről és Gömbös miniszterelnökről nyilatkozik gróf Zichy János, a kereszténypárt vezére. *Az Est*, 1936. augusztus 1.

28 Két üzenet. *Új Nemzedék*, 1936. július 28.

29 Itt a kormány új dömpinglapja. A NEP-totalitás politikájának fölvonulása a katolikus sajtó ellen. *Nemzeti Újság*, 1936. július 28.

30 Szenzációk, melyek fél napig sem élnek. *Új Nemzedék*, 1936. július 29. Az Esti Újság szakmai hozzáállásához további érdekes adalék, hogy az MTI a balatoni tragédia hírért, amely más lapokban is megjelent, már július 27-én, tehát egy nappal korábban megcáfolta. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL-OL) K 428 a sorozat. MTI Napi hírek. 1936. július 27., 29.

31 A terrorizált NEP-hatalom. *Nemzeti Újság*, 1936. szeptember 5.

32 Horthy István (1858–1937): lovassági tábornok, 1927-től haláláig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye törvényhatóságának képviselőjeként a Felsőház tagja.

33 Horthy István lovassági tábornok nyilatkozik a kormány új lapjáról és az időközi választásról. *Új Nemzedék*, 1936. július 29.

amelyen egy alak, a kisgazdapárti Eckh[ardt Tibor³⁴] a csizmájába gyömöszöl egy apró figurát, Zichy J[ános]t, aki ezt mondja: „Tyűh, de milyen mélyre süllyedtem.”³⁵

Ugyanennek a kommunikációs stratégiának a jegyében Antal István közvetlenül is felszólította a keresztény párt politikusait, hogy az ellenzékkel való „paktálás” helyett álljanak a jobboldalra. A Nemzeti Újság válasza szerint Antal nyitott kapukat döngtet, a katolikusok azonban nem fogadják el a kormány kizárólagosságigényét a jobboldalon. Éppen Antal ne tudná, hogy „a NEP sajtópolitikája legutóbb is éppen a katolikus sajtó létét próbálta megtámadni, miután másképpen nem tudta birtokába ragadni?” – tette fel a kérdést a publicista, amivel az Új Nemzedék átvételének csak nemrég meghiúsult tervére utalt.³⁶ Egy másik publicisztika azt hangsúlyozta, hogy a KSV lapjainak írásai a keresztény tömegek álláspontját tükrözik. Az egységes keresztény-nemzeti front hiányáért a Gömbös-politikát tette felelőssé, mivel álláspontja szerint a NEP nem összefogást, hanem meghódolást követelt a többi jobboldali párttól.³⁷

Az Esti Újság a legitimizmus megtorpanását is igyekezett kihasználni. 1936. július 11-én Németország és Ausztria egyezményt kötött egymással, amit – Magyarországon is – az Anschluss előkészítéseként értékelték (Kardos, 1998). Az Esti Újság szerint az egyezmény híre hidegzuhanyt jelentett Ottó főhercegnek, aki arra számított, hogy ausztriai uralmának restaurációja a küszöbön áll. A lap jólétesülttségét fitogtatva arról adott hírt: Ottó jelentős kölcsönt vett fel egy olajmágnástól, hogy a francia közvélemény meggyőzésére kezdett sajtókampány költségeit fedezni tudja.³⁸ Két nap múlva pedig már arról számolt be, hogy a főherceg akár nemzetközi szerződésben is kész biztosítékot adni az osztrák revízióról való lemondásra. Ez pedig azt jelenti, hogy a magyar restaurációról már nem is álmodik, hiszen ő is tudja, még a magyar arisztokraták sem mernék bejelenteni, hogy Ottó a revízió feláldozásának árán akar Magyarország királya lenni.³⁹ Ezekre a cikkekre a KSV-től nem érkezett reakció, ami arra enged következtetni, hogy a helyzetértékelés lényegét nehezen lehetett volna hihetően megcáfolni.

Sztanyavszky vagy Darányi? A miniszterelnök utódlásának kérdése

A Központi Sajtóvállalat lapjai viszont egy másik, még hozzá az adott helyzetben jóval nagyobb jelentőségű politikai üggyel revánsot tudtak venni konkurensükön. Augusztus végén a Nemzeti Újság számolt be arról a politikai körökben terjedő pletykáról, amely szerint Sztanyavszky Sándor házelnök,⁴⁰ Gömbös egyik közeli bizalmasa, a NEP radikális köreinek reprezentánsa lesz a következő miniszterelnök. A lap vezércikkírója az elképzelést „egyéni vágyalomnak” minősítette ugyan, de úgy vélte, hogy a híresztelés háttérében tudatosan felépített kísérlet rejtőzik a kormányfő utódlásának befolyásolására. Ezért szükségesnek tartotta, hogy az egész katolikus közvélemény nevében tiltakozzon a jelölt ellen a „legáthidalhatatlanabb bizalmatlanság” alapján: Sztanyavszky alkalmatlan a feladatra, kinevezése tragikus lenne az egész országra nézve, mivel „intézményes hadiállapot” jönne létre a kormány és a nemzeti közvélemény között.⁴¹

A cikk a házelnök egyik nyilatkozatát is idézte, amelyben célzást tett arra, hogy személye „az újabb politikai események középpontjában” áll. Az Esti Újság azonnal cáfolta Sztanyavszky jelöltségének híret, és az esetet önkényes botránykeltésnek igyekezett beállítani: arra hivatkozott, hogy az interjút készítő Magyarország című lap utólag félreértésnek minősítette és visszavonta Sztanyavszky nyilatkozatának idézett részét. A dömpinglap interpretációja szerint tehát a KSV alap nélkül akart feltűnést kelteni, hogy elhitethesse, a házelnök személyi ambícióinak idejekorán történt nyilvánosságra hozásával lehetetlenné tette azok beteljesítését.⁴² Egyes szélsőjobboldali körök állítólag még

34 Eckhardt Tibor (1888–1972): politikus, országgyűlési képviselő, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Fajvédő Párt és számos más szélsőjobboldali szervezet vezetője, 1932 és 1940 között pedig a Független Kisgazdapárt elnöke.

35 Mélyponton. *Esti Újság*, 1936. augusztus 20.

36 Furcsa változatok a Lehel kürtjén. Kiket vádol Antal István a liberalizmussal való szövetkezéssel? *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 18.

37 Jobboldal és ellenzékiség. *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 6.

38 Nagy fontkölcsönt kapott Deterding olajkirálytól a Habsburg-család. *Esti Újság*, 1936. augusztus 5.

39 A revízió feláldozásával akartak restaurálni Stenockerzeelben. *Esti Újság*, 1936. augusztus 7.

40 Sztanyavszky Sándor (1882–1942): politikus, 1926 és 1931 között a Belügyminisztérium államtitkára, majd 1932 és 1935 között a Nemzeti Egység Pártjának elnöke, 1935 és 1938 között a képviselőház elnöke.

41 „Az események középpontjában.” *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 28.

42 Nem nyilatkozhatom. *Esti Újság*, 1936. augusztus 30.

tovább mentek a nyomásgyakorlás terén, és megüzenték, olyan társadalmi mozgalmat szerveznek a KSV ellen, hogy az „attól koldul” majd.⁴³A Nemzeti Újság szerkesztősége azonban kitartott álláspontja mellett, és megismételte, cikke nem pusztán az interjú, hanem a politikai körökben terjedő híreken alapult, és kijelentette: a NEP cáfolata a közvélemény szemében hiteltelen.⁴⁴

A KSV nem sokkal ez után egy másik, hasonló kombinációról is hírt adott, amely szintén a gömbösi vonal átmentését célozta volna. Egy „mértékadó politikus” szerint a kormányfő és Sztanyavszky Sándor arra készül, hogy pártközi értekezlet összehívásával nyugodtabb légkört teremtsen a belpolitikában, amit arra használ fel, hogy elfogadtassa a kormányzóhelyettesi méltóság felállításáról szóló törvényt. Gömbös ugyanis állítólag belátta, hogy egészségügyi állapota miatt nem maradhat tovább miniszterelnök, de azt remélte, hogy kormányzóhelyettesnek alkalmas lenne. Az egész manőver célja az lett volna, hogy biztosítsa a jövőben Gömbös híveinek hatalmi pozícióját.⁴⁵ Egy másik variáció szerint Gömbös a hadsereg főfelügyelőjének tisztségét álmodta meg a maga számára, és egy „erőskezü miniszterelnököt” szeretett volna hatalomra segíteni.⁴⁶

A KSV lapjainak szerzői ezekkel az állítólagos törekvésekkel szemben az ideális miniszterelnök-jelöltet Darányi Kálmán⁴⁷ személyében találták meg, akit lényegében Gömbös ellenpólusaként méltattak. Dicsérték frázisok és vezényszavak nélküli beszédmódját, és olyan politikusként jellemezték, aki képes lehet nyugodt légkört teremteni, ha le tudja győzni a NEP szélsőségeit.⁴⁸ Ez azért is figyelemre méltó, mert Kozma Miklós⁴⁹ már májusban úgy vélte, az adott helyzetben nem az a lényeg, ki lesz a következő kormányfő, hanem az, hogy ki ne legyen. Ezért azt tartotta szükségesnek, hogy minden komoly tényező egyetlen, mindenkinek elfogadható közös jelölt, méghozzá Darányi Kálmán mögött sorakozzon fel (Ormos, 2000). Úgy tűnik tehát, hogy a konzervatív politikusok utódlási terveinek keresztülvitelét a kormánypárt szélsőjobboldali csoportjai megpróbálták saját jelölt felléptetésével megnehezíteni, és ez a törekvés Gömböstől sem lett volna idegen. Ezt a feltevést erősíti Antal István emlékirata is, amely megemlékezik arról, hogy a korai kiszivárogtatás riadóztatta a katolikusokat, a hercegprímás pedig – aki neheztelt Sztanyavszkyra a katolikus házasságjogi gyakorlat nyilvános elmarasztalása miatt – „csírájában elfojtotta” a kezdeményezést (Gergely, 2004).⁵⁰

Ezeknek a törekvéseknek a létre utal az Esti Újság sajátos híradásainak sorozata is. A lap ugyanis szeptemberben heti rendszerességgel számolt be a müncheni gyógykezelésen tartózkodó miniszterelnök egészségének örvendetes javulásáról – noha a beavatottak számára egyértelmű volt, hogy a beteg menthetetlen (Gergely, 2004). Az Esti Újság ennek ellenére folyamatosan győzködte olvasóit, egyik híradását például Gömbös feleségének a nevével igyekezett hitelesíteni.⁵¹ Október 4-én pedig, tehát két nappal a kormányfő halála előtt a lap egyenesen arról számolt be, hogy Gömbös visszatér Budapestre, és újra átveszi hivatalát.⁵²

Ezzel a híreszteléssel – amely a nemzetközi sajtóban is terjedni kezdett⁵³ – a Nemzeti Újság kiemelten foglalkozott. Interpretációja szerint a háttérben tudatos manipuláció állt: mivel Gömbös bizalmi emberei egyedül a kormányfőnek köszönhetik hatalmukat, így a végsőkig igyekeznek fenntartani a felépülésére vonatkozó illúziót. Ezért próbálták meg

43 Reszket. *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 1.

44 Politikai Posta. *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 30.

45 Utolsó kísérlet a NEP-rendszer megmentésére? *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 3.

46 Csütörtökön indul szanatóriumi utókezelésre Gömbös Gyula. *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 1. A régebbi szakirodalom a pártközi értekezlet összehívásában szintén a miniszterelnök kudarcának bizonyítékát látta. E felfogás szerint Gömbös belátta, hogy csak az ellenzéki követeléseket kielégítve, kompromisszumokkal képes stabilizálni helyzetét (Kónya, 1968).

47 Darányi Kálmán (1886–1939): politikus, 1926-tól országgyűlési képviselő, 1935-től földművelésügyi miniszter, 1936 és 1938 között miniszterelnök.

48 A nyilatkozat. *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 6.

49 Kozma Miklós (1884–1941): politikus, 1922-től az MTI elnöke, 1934-től a Felsőház tagja, 1935 és 1937 között belügyminiszter.

50 Ez annak ellenére is figyelmet érdemlő egybeesés, hogy Antal összekeverte az időrendet, hiszen Sztanyavszky a katolikusok által sérelmezett beszédet valójában csak 1936 novemberében mondta el. Lásd például *Magyar Kultúra*, 1936. november 20., 288. Az eset egyébként Darányi közvetítésével, Sztanyavszky bocsánatkérését követően simul el. MNL-OL K 428 a sorozat. MTI Napi hírek 1936. december 1., 8.

51 Örvendetesen javul a miniszterelnök állapota. *Esti Újság*, 1936. szeptember 13.; Örvendetesen javul a miniszterelnök állapota. *Esti Újság*, 1936. szeptember 20.; Beszélgetés Gömbös Gyulánéval a miniszterelnök javuló egészségügyi állapotáról. *Esti Újság*, 1936. szeptember 22.

52 A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota. *Esti Újság*, 1936. október 4.

53 A német hírügynökség október 1-jén kiadott jelentése szerint Gömbös állapota lényegesen javult, de a kormányzó arra készült, hogy október közepén Darányi személyében új kormányfőt nevezzen ki, Gömbösnek pedig más fontos megbízást kívánt adni. MNL-OL K 428 i sorozat. MTI Bizalmas értesítések 1936. október 1., 524. sz., 124. Néhány bécsi lap arról számolt be, hogy a miniszterelnök a tervek szerint október 10-én tér vissza Budapestre és „személyesen intézkedik a politikai helyzet megoldásának kérdésében”. MNL-OL K 428 i sorozat. MTI Bizalmas értesítések 1936. október 3., 530. sz., 130.

korábban a miniszterelnök felépüléséről meggyőzni a közvéleményt, ezért nyilatkoztatták őt többször – lefényképezni persze érthető okokból nem engedték –, és végül ezért kezdték el terjeszteni a hazatéréséről szóló híreket. Egyetlen céljuk mindezzel saját politikai életük meghosszabbítása volt.⁵⁴

Az Esti Újság ellenmagyarázata szerint a katolikus politikusok kedvezőtlen belpolitikai fordulattól féltek, ezért arra törekedtek, hogy legalább Gömbös környezetét eltávolítsák a közéletből. A Nemzeti Újság ebben az értelmezésben azt sugalmazta, hogy Gömbös emberei – csak azért, hogy a saját érdekeiket védjék – hazahozatják a beteget, úgy, hogy az utazással tudatosan kockáztatják annak egészségét. Az Esti Újság szerint viszont ha a kormányfő hazajön, azt csak és kizárólag a saját lelkiismeretére hallgatva teszi.⁵⁵

Az Esti Újság pozícióit azonban hamarosan védhetetlenné tette, hogy aznap maga a Miniszterelnökség sajtóosztálya cáfolta a hazatérés hírért.⁵⁶

Az Új Nemzedék ezt a sajátos eseménysort azzal magyarázta, hogy Gömbös belátta: nem maradhat miniszterelnök, ezért valóban vissza akart térni Budapestre, hogy személyes jelenlétével gyakoroljon nyomást az utód kiválasztása során. Ezt azonban a manipulációs szándékok leleplezésével a Nemzeti Újság cikke megakadályozta, a miniszterelnökségre pedig Darányi Kálmán maradt az egyetlen jelölt.⁵⁷

Gömbös október 6-án bekövetkezett halála után a NEP szélsőségei még egy kísérletet tettek pozícióik javítására – és a KSV-lapok erről is részletesen beszámoltak. Sztanyavszky Sándor ezúttal a belügyminiszteri széket célozta meg, amiért az Országgyűlés elnökének posztjáról is kész lett volna lemondani.⁵⁸ A kormánypárt szélsőséges szárnyának számos képviselője személyesen próbált meg nyomást gyakorolni a Darányi vezetésével a földművelésügyi tárca épületében ülésező miniszteri értekezletre, Darányi azonban ragaszkodott ahhoz, hogy Kozma Miklós az új kormányban is megőrizze hivatalát.⁵⁹

Antal István emlékirataiban arról ír, hogy a Gömbös Gyula halálát bejelentő délutáni lapok gyászkeretben jelentek meg (Gergely, 2004). Ez azonban az Új Nemzedék esetében nem felel meg a valóságnak.⁶⁰ A Nemzeti Újság pedig – amely egyébként szintén nem alkalmazott gyászkeretet – nekrológiájában igen kritikusan írt a kormányfőről, mint aki úgy gyakorolta a hatalmat, hogy az igazi nemzeti összefogás, „amelynek lelki előfeltételei pedig a magyarságban meglettek volna – nem következhetett be”.⁶¹ A KSV publicistája a valódi összefogás megteremtéséhez – egyebek között – annak a sajtópolitikai gyakorlatnak a megszüntetését is szükségesnek látta,

„...amely úgy szülte a lapokat mint a házinyúl, és annyi pénzt pocskolt el a sajtódömpingre, amennyiből már nagyobb és nemesebb feladatok elvégzésére is jutott volna. Ezzel összefügg a közéleti hang módosítása: megszüntetése annak a rendszernek, amely közpénzen kitartott lapjait dühös macskaként ugratta mindenkinek az arcába, aki a kormány cselekedeteiről őszinte véleményt mondani merészelt.”⁶²

A KSV orgánumainak állásfoglalása Gömbös Gyula utódlásának kérdésében egy hosszú folyamat utolsó állomását jelenti, amelynek során a vállalat eljutott arra a pontra, hogy valódi ellenzéki álláspontot foglalt el a miniszterelnökkel és a kormány szélsőséges csoportjaival szemben. 1936 folyamán a KSV valóban aktívan vett részt a közélet formálásában,

54 Elég volt már a játékból! Rút politikai manőver egy betegágy körül. *Nemzeti Újság*, 1936. október 4.

55 A környezet. *Esti Újság*, 1936. október 6.

56 Aggasztóra fordult Gömbös állapota. *Nemzeti Újság*, 1936. október 6.; MNL-OL K 428 i sorozat. MTI Bizalmas értesítések 1936. október 5., 532. sz., 132.

57 Kormányválság! Gömbös Gyula távozása befejezett tény. Találgatások a Darányi-kabinet összeállításáról. *Új Nemzedék*, 1936. október 6.

58 Legújabb fordulat: nem változik a kormánylista? *Új Nemzedék*, 1932. október 10.

59 Délben kinevezés, délután eskütétel. Vereséget szenvedett a Marton-csoport. *Új Nemzedék*, 1932. október 13. Az eseményről emlékirataiban Lázár Andor igazságügy-miniszter is beszámolt, aki szerint a kormánypárt szélsőséges csoportja Kozma kinevezését állítólagos zsidó származására hivatkozva akarta megakadályozni (Lázár, 1995).

60 Meghalt Gömbös Gyula. *Új Nemzedék*, 1936. október 7.

61 Gömbös Gyula temetése szombaton délelőtt lesz az Országház kupolacsarnokából. *Nemzeti Újság*, 1936. október 7.

62 A keresztény és nemzeti közvélemény egységesen követeli. *Új Nemzedék*, 1936. október 9.

Zichy János szerint lapjaik végre független hangon szólaltak meg. Ez országsszerte élénk visszhangot váltott ki, ami „évtizedek hosszú várakozásainak beteljesedését” jelentette. A KSV-lapok megnövekedett befolyásával vélte magyarázhatónak azt is, hogy sikerült a Sztanyavszky-féle miniszterelnöki kombinációt kiküszöbölni, „amely a magyar katolicizmusra felette hátrányos lett volna”.⁶³ A püspöki kar megbízásából a vállalat ügyeit nyomon követő Czapik Gyula⁶⁴ szintén pozitív mérleget vont. A KSV véleménye szerint „a kormánnyal való összeköttetésének lazítása után kifejezésre juttatott, az előzőnél valamivel erősebb katolicitása és óvatos ellenzékiesség felé hajló kritikája a közhangulat és elterjedés szempontjából is előnyösnek bizonyult”.⁶⁵

Czapik azt is kiemelte, hogy az Új Nemzedék szerkesztőségében eleinte nagyon tartottak az Esti Újság konkurenciájától, de végül nem csökkent a példányszám.⁶⁶

A Gömbös-csoport szemszögéből viszont a történet tanulságai kifejezetten kedvezőtlenek voltak. Gömbös információpolitikai stratégiája tulajdonképpen igencsak általánosnak számított a korszak Európájában, hiszen ő is egy ingatag társadalmi talajon álló, legitimációs hiányokkal küszködő politikai rendszer vezetője volt, aki igyekezett megteremteni hatalmának szellemi hátországát, és egyben megpróbálta kiküszöbölni a rendszer megváltoztatásának szükségességére figyelmeztető szellemi termékek hatását (Z. Karvalics, 2004). A KSV esetében, amint láthattuk, ez a felvásárlási törekvésekben, majd az ellenpropagandában volt tetten érhető. 1936-ban azonban az Új Nemzedék sikeresen állta – a jelentős részben éppen a KSV esti lapjának gyengítésére – újonnan létrehozott kormányzati dömpinglap konkurenciáját. A hitelességi versenyben, ahogyan azt a Gömbös felépülésével kapcsolatos, manipulatív szándékú híresztelések sorsa is megmutatta, egyértelműen riválisa fölé kerekedett. A Gömbös Gyula uralmának stabilizálására létrehozott kormányzati dömpingsajtó a miniszterelnök utódlása körüli összeütközések során nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy a hírek monopolizálásával eredményesen szolgálja ki alapítóinak érdekeit. A konkurenciaharc bemutatott mozzanatai arra engednek következtetni, hogy az Esti Újság ekkoriban szakmai szempontból nem volt versenyképes, hiszen hírei gyakran nem állták ki a hitesség próbáját. Ez pedig, legalábbis részben, annak a szakirodalomból ismert általános megállapításnak (Gergely, 2004; Ormos, 2000) az újragondolására, illetve árnyalására ösztönözhet, amely szerint Gömbös dömpinglapjai korszerű és befolyásos orgánumok voltak.

Irodalom

Antal István (2004): Adatok az Antal–Gömbös-féle dömpingsajtó megteremtéséhez (Részletek Antal István emlékirataiból). Közli: Gergely Jenő. *Múltunk*, 2. sz.

Gergely Jenő (1993): *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. Gödöllő: Typovent.

Gergely Jenő (2001): *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest: Vince Kiadó.

Gergely Jenő, szerk. (2004): *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.

Gratz Gusztáv (2000): *Magyarország a két háború között* (szerk. Paál Vince). Budapest: Osiris. (Millenniumi Magyar Történelem.)

Kardos József (1998): *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest: Korona Kiadó.

Klestenitz Tibor (2013): *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest: Complex.

Lázár Andor (1995): *Visszaemlékezéseim*. Budapest. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 7.)

Kónya Sándor (1968): *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

63 EPL Cat. D/c/3090-1936. Zichy János a prímásnak, 1936. szeptember 17.

64 Czapik Gyula (1887–1956): nyomdász, 1910-től pap, temesvári lapszerkesztő. 1918 után Budapestre költözik, az Egyházi Lapok, a Magyar Kultúra és a Szív szerkesztőjeként dolgozik. 1939-től veszprémi püspök, 1943-tól haláláig egri érsek.

65 EPL Cat. D/c/3090-1936. Czapik Gyula jelentése 1936. szeptember 30.

66 Uo.

Ormos Mária (2000): *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és a politikában*. I. kötet. Budapest: PolgArt.

Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. H. n.: Argumentum.

Z. Karvalics László (2004): *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest: Gondolat–Infonia. (Információtörténelem.)

Klestenitz Tibor PhD, történész, tudományos segédmunkatárs (MTA BTK TTI). Kutatási területe a 20. századi magyar katolikus társadalom- és egyháztörténet. Legutóbbi írása a *Médiakutatásban*: „Két nagygyűlés Budapesten” (2013. tavasz). E-mail: klestibor@yahoo.com